

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Управление образования администрации Улуг-Хемского кожууна

МБОУ СОШ с. Чааты им.К.О.Шактаржыка

РАССМОТРЕНО

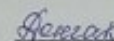
Руководитель МС

 Дажы-Даваа А.О.

Протокол № 1 от 30.08.2023

СОГЛАСОВАНО

Заместитель директора по УВР

 Донгак Ч.К.

Протокол № 1
от 30.08.2023г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности

«Улусчу үжурлар»

для обучающихся 6 класса

с. Чодураа 2023 год

6-гы класска класстан дашкаар өөренир

«Улусчу ужурлар» эртемниң ажылчын программазы.

Эге сөс

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөрөдилге- кижизидилге ажылынга чогумчалыгы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистин республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдерниң кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш-сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыгы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суял сайзырап, кижилерниң угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харындаа чүгле чогумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлиниң ролю кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустуң ужур-чаңчылдарына шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылап ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр Г. Д. Сундуйнуң «Улусчу ужурлар» деп 5-6 класстарга шенелделиг өөрөдилге-номчулга номун, С.Б.Байыр-оол, С.К.Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу-Маадыр; «Тыва ужур-чаңчылдар 5-9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске-даа тыва чоннуң бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөрөдилге номнарын алган. Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын база кижиниң бодун канчаар алдынарының дугайында школага эрттирериниң бир вариантызы болуп турар.

Тайылбыр бижик.

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа оске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгези чоннуң бодунуң төөгүзүндөн, культуразындан болгаш сүзүүндөн дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааттырган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, утгунмас болур. Ынчаарга, он ийи хар четкен уругларга кижиниң чаяанының дугайында, төлептиг болурунун дугайында бодалдар-биле шыва ап, оларны боттарының кылып турар үүлгедиглеринге хамаарыштыр боттарының хамаарылгазын тодаргай илередип билиринге кижизидери чугула болур ужурлуг. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, кижиниң сагыш-сеткилинге, угаан-бодалынга, бодун алдынарынга хамаарышкан чүүлдерге өөрөдир болгаш кижизидер сорулга-биле ук программа тургустунган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга база кижиниң сагыш-сеткилиниң арыг-чаагай, чырык, тура-соруктуг болурунга хамаарыштыр кылдыган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдериниң байлак арга-дуржулгазынга даянган.

6-гы класска өөрөдир темаларның бөлүктээшкени:

«Кижини – бойдустуң дээди чаяалгазы».

1. Кижиниң чаяаны
2. Кижиниң угааны
3. Кижиниң октаргайы база сагыш культуразы.
4. Сагыш эргилдези, маны, аптаразы.

5. Назын эргилдези.
6. Кижинин хаяазы, хей-аьды, хей сүлдези, сузу болгаш куьду.
7. Арага дугайы.
8. Ниити ужурлар (этикет).
9. Кижинин шимчениглери, көрүжү болгаш кылаш, олут ужуру.

«Улусчу ужур-чаңчылдар» кичээлдеринин **өөредиглиг сорулгалары :**

-уругларга бодунуң төрөөн чонунуң шаг-төөгүден бээр туруп келген езу-чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнге өөредири;

- езулуг тыва кижинин омур-хевири, мөзү- бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредири;

- тыва улустуң чаңчылчаан ажыл-ижи-биле чурттап турган база амгы үеде-даа чурттап чоруур оран-савазынга даянмышаан таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажыл чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;

- бодунуң төрөөн черинин (кожуунунун) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредири;

- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидеринин айтырыгларын канчаар шиитпирлеп чораанының дугайында билигни бээри;

- кижинин чаяаттынып кээри база аңаа кандыг түңнел турар ужурлуг деп чүүлдүң дугайында билигни бээри;

- кижинин бодун алдынарының дугайында айтырыг чүгө кол болурунун дугайында эге билиглерни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;

- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;

- долгандыр турар чонунга база бойдуска хумагалыг болурунга, оларга хамаарылгалыг сагыыр ужурлуг чүүлдерни сагып чоруурунга чаңчыктырар;

- ава, ача кижинин хүлээлгелерин медеделдир-биле билип, өг- бүле амыдыралынга бичиизинден белен болуп, уруглар кижизидилгезинин айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;

- каяа- даа чорааш, бодун тыва кижини мен деп медедел билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер

- «КИЖИ» деп сөстүң хөй талалыгутказын,

- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны (ооң иштинде кижинин канчаар алдынарының дугайында), ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,

- чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,

- өг- бүледе кижигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,

- өг- бүле бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын билгентурар ужурлуг.

Программаның тургузуу:

«Кижини – бойдустуң дээди чаяалгазы».

1. Кижини чаяаны – 6 шак, оон иштинде 1 чугаа сайзырадырының кичээли;
2. Кижинин октаргайы – 10 шак, оон иштинде 3 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
3. Назын эргилдези – 2 шак, оон иштинде 1 хыналда ажыл кичээли;
4. Кижинин хаяазы, хей-аьды, хей сүлдези, сузу болгаш куьду – 7 шак, оон иштинде 2 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
5. Ниити ужурлар база багай аажы-чаң – 4 шак, оон иштинде 2 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
6. Кижинин шимчениглери. Карактар. Кылаш, олут ужуру. – 2 шак;

7. Ниити хыналда ажыл – 1 шак;
8. Түңнел-катаптаашкын. – 1 шак;
9. Чырык күзел – 1 шак, ооң иштинде 1 шак чугаа сайзырадылгазының кичээли;
10. Туңнел кичээл. – 1 шак, ооң иштинден 1 шак чугаа сайзырадылгазыныкичээли.

Кижиниң чаяны-биле холбашкан ужурларны сагып, эптиг-эвилең чорукка чаңчыгар, аажы-чаң талазы-биле бодун туттунуп билер, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагырынга чаңчыгар. Кандыг-даа байдалда, кандыг-даа кижилер-биле харылзаа тудуп тургаш, бодун алдынарының эге билиглерин долузу-биле сагып чаңчыккан турар кылдыр өөредир.

6-гы класска “Улусчу ужурлар” эртеминге *«Кижиниң – бойдустан дээди чаялгалы»* деп кезекке хамаарыштыр темаларны чарып эрттирери:

Төлептиг кижиниң кандыг болурулу? Кижиниң чаяны. “Кижиниң” деп атка канчаар төлептиг болурулу? Улуг уйгу уржуктары. Кижиниң угааны. Мага-бот дадыктырарының аргалары.

Кижиниң октаргайы. Сагыш культуразы. Ак болгаш кара сагыш дугайында. Сагыш эргилдези. “Канчаар сен?” Сагыш маңы. Сагыш аптаразы. Угаан-сагыш ажылы. Күш-ажыл болгаш сагыш. “Шилип алган мергежилим”

Назын эргилдези. “Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле”

Кижиниң хаязы. Кижиниң хей-аъды. Кижиниң сүлдези. Кижиниң сузу. Куът дугайында улусчу бодалдар. “Буян чандыраары”

Арага дугайы. Ч. Чүлдүм “Иениң каргыжы” Ниити ужурлар (этикет).

Кижиниң шимчениглери болгаш үнү. Карактар. Кылаш болгаш олут ужуру.

**Календарь-тематиктиг план.
«Кижиги – бойдустун дээди чаялгазы.»**

№	Темазы	Үези/ шагы	Кичээлдин хевири	Кичээлге ажылдын хевирлери	Кичээлден уругларның билген турар билишкиннери болгаш эге билиглери	Онаалга	Кичээлдин эртер хүнү	
							план езугаар	херек кырында эрткен үези
1.	Кирилде кичээл. Төлөптиг кижиги кандыг болурул?	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кижиниң бодунуң үүлгедиглерин харыылаары база төлөптиг кижиги дугайында бодалдар солчур.	Төлөптиг деп санадып чоруур кижилерниң даңзызын тургузар.	04.09	
2.	Кижиги чаяаны	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кижиги чаяаны деп чүнү ынча деп турарыл база кижиниң үш дою деп чүл? билген турар.	Үш дойнун бирээзиниң-не чуруун чуруур (А4)	11.09	
3.	ЧСК «Кижиги» деп атка канчаар төлөптиг болурул?	1	Чугаа сайзырадылгазы ның кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры. Чога адыкчы ажыл	Чогаадыкчы ажылдың дузазы- биле кижиги деп атка төлөптиг болурунун дугайында бодалын илередип билири.	Төлөптиг кижиги деп кижиниң эки талаларын санап бижиир.	18.09	
4.	Улуг уйгу уржуктары	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Чүге улуг уйгуну амыдыралдың эң коргунчуг, эң күштүг азаларының бирээзи деп санап турарын база улуг уйгу багай деп чүүлдүбилген турар уjurлуг.	Хүн чурумун бижип эккээр.	25.09	
5.	Кижиги угааны	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шын угаадыг, тура-сорук деп чүүлдерниң аразында харылзаазын база амьдыралда утказын билген турар.	Тура-соруктуг, чүткүлдүг кижиги деп кандыг кижини ынча дээрил тодарадып бижиир.	02.10	
6.	Мага-бот дадыктырарының аргалары	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Мага-бот дадыктырары чүге херегил база кандыг аргаларны ажыглап болурул? деп чүүлдерни билген турар	Ада-иезинден дадыгарының аргаларын айтырып эккээр.	09.10	

					ужурлуг.			
7.	Кижиниң октаргайы.	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Иштики октаргай деп чүл база ооң байдалы мөзү-бүдүштен канчаар хамааржып болурул түннээр.дугайында	Иштики делегей деп чүл тодарадыын тывар. (интернеттен)	16.10	
8.	Сагыш культуразы. Ак болгаш кара сагыш дугайында.	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сагыш культуразы, ак сагыш, кара сагыш дээн ышкаш терминнерни база оларныаразында харылзааларны билген турар ужурулуг.	Ак болгаш кара сагышты удурланыкчылар кылдыр чуруур (А4).	23.10	
9.	Сагыш эргилдези	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Эргилде, кижиниң сагыжының эргилдези, йөрээл, кара сагыштың хоразы дээн билиишкиннерни билген турар.	Башкының бижиткен чүүлүн номчуп, катаптаар.	6.11	
10.	ЧСК «Канчаар сен?»	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Бот ажыл. Чогаадыкчы ажыл. Практиктиг ажыл	ТЕСТ хыналда	Эжинге бир бодалга-байдал чогаадыр.	13.11	
11.	Сагыш маңы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сагыш маңы, үндүрүк-киирик сагыш, өннүг дүштер көөрү деп билиишкиннерниң аразында харылзааны тодаргайлап билген турар ужурулуг.	Өртемчейде үш дүрген. Тывар.	20.11	
12.	Сагыш аптаразы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сагыш аптаразы, сагынгыр кижини, «угааны дыдык таар дег» деп билиишкиннерни билген турар.	Айтырыгларга харыылаар. Ар.102.	27.11	
13.	Угаан-сагыш ажылы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кижиниң бодунуң сагыжын хынаары, анализ, деңнелге, классификация,	Айтырыг 6 ар.105.	04.12	

					систематизация, чогаадыкчы сагыш			
14.	ЧСК Бот ажыл. Сагыш хынаары.	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Бот ажыл. Хыналда ажыл.	Бот ажыл ТЕСТ	Солун бодалга чогаадыр.	11.12	
15.	Күш-ажыл болгаш сагыш	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Ажылды сагыш-биле кылыры, бодунга тааржыр чүүлдү шилип алыры, эчис-сорулга, кижиниң хуу салымы, проблема, кара дер беп билиишкиннерни билген турар уjurлуг.	Күш-ажыл биле сагыштың аразында харылзааны тодарадып бижиир.	18.12	
16.	ЧСК Чогаадыг «Шилип алган мергежим»	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Чогаадыкчы ажыл.	Бот чогаадыкчы ажыл. Бот хыналда «Чүнү канчаар сен?»	Мергежилдерге альбом кылыр.	25.12	
17.	Назын эргилдези	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Назын эргилдези, назын моондаа, иштики октаргай деп билиишкиннер-биле таныжар.	Он ийи чылды үлежип алгаш чуруур.	15.01	
18.	Хыналда тест «Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле»	1	Билиглерин хынаарының кичээли	Хыналда, чогаадыкчы ажыл.	ХЫНАЛДА ТЕСТ	Бодун шыдамык кылдыр чаңчыктырарда чүнү канчаарыл? Тодаргай хары тывар.	22.01	
19.	Кижиниң хаяазы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Төрел бөлүк улустуң хаяазы, ооң шынар талазы-биле аңгылы деп билиишкиннерни билген турар.	Айтырыг ар. 118	29.01	
20.	Кижиниң хей-аъды	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Хей-аът, бедик хей-аът, хей-аъдын аскымнатпас дэн билиишкиннер.	Айтырыглар ар. 121	05.02	
21.	Кижиниң сүлдези	1	Чаа чүүл тайылбырының	Беседа. Башкының	Сүлде деп чүл, бедик болгаш чавыс сүлде дугайында	Айтырыглар ар 123	12.02	

			кичээли	тайылбыры.	буддизмнің өөредиинге даянып билген турар.			
22.	Кижиниң сузу	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сус деп чүл, кижиниң сузу канчаар бастынарыл?	Айтырыглар ар.129.	19.02	
23.	Бот ажыл	1		Чогаадыкчы ажыл.	БОТ АЖЫЛ	Буруузун миннирде кандыг сөстөр ажыглаза чогумчалыг болурул? Делгеренгей кылдыр харыылаар.	26.02	
24.	Куът дугайында улусчу бодалдар	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Куът деп чүл, кижиниң куъду ойлай берип болур, кижини хөлегезин чүге басып болбазыл, куът чүге ээзинден десе бээрип болурул?	Айтырыглар ар. 135.	04.03	
25.	ЧСК «Буян чандылары»	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры. Чогаадыкчы ажыл.	Ажык чугаа: буян кылыры, буян чандылары, кижини човаа (ооң иштинде ие кижиниң човаа) деп билиишкиннерниң утказын тайылбырлап билген турар уjurлуг.	Онаалга ар. 137.	11.03	
26.	Арага дугайы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Арага деп чүл, ону чүү чүведен кылырыл, арага ижериниң культуразы, араганы хемчээл чок ижер болза, кандыг уржуктарга, моондактарга чедирип болурул?	Арагага удур плакат чурук чуруур. (А3)	18.03	
27.	ЧСК Ч. Чүлдүм «Иениң каргыжы»	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры. Сөзү глел-биле ажыл.	Шүлүктүн утказын сайгарып, ие кижиге төлү кижиниң частыры кайы-хире берге боорул? дээн чижектиг	Шүлүктүн утказын бижимел-биле сайгарар.	01.04	

					айтырыгларга түңнел кылып билген турар ужурлуг.			
28.	Ниити ужурлар (этикет)	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Этикет деп чүл, анаа чүлер хамааржырыл база тыва болгаш орус улустун чамдык ужурларының ылгалын билген турар ужурлуг.	Айтырыглар ар 142.	08.04	
29.	Бот ажыл	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Бот, чогаадыкчы ажыл	Этикетке хамаарыштыр бот ажыл.	Этикет ному тып эkkээр. (орус-даа дылда болза)	15.04	
30.	Кижиниң шимчениглери болгаш үнү. Карактар.	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шимчениг чүнү илередирил, хол шимчениглериң кандыг чогумча чок талалары барыл, бут шимчениглериң кандыг чогумча чок талалары барыл, кижиниң үнүнден чүнбилип ап болурулбаза карактар көрүжүңге хамаарылга.	Айтырыглар ар 143.	22.04	
31.	Кылаш болгаш олут ужуру	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кижиниң кылажы кандыг болурга таарымчалыгыл, кижиниң олуду кандыг болурга таарымчалыг деп санаттынарыл билген турар.	Айтырыглар ар 145.	29.04	
32.	Хыналда ажыл	1	Билиглериң хынаарының кичээли	Хыналда ажыл.	Чыл иштинде өоренген чүүлдерин түңнээр хыналда ажыл.	Е. Танова, А Танов. "Чырык күзел» деп ырының сөстерин доктаадыр	6.05	
33.	Түңнел катаптаашкын-кичээл	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Чогаадыкчы ажыл. Беседа.	Түңнел-катаптаашкын. Ажык чугаа. Оон ыңай чүнү билип алыксап чоруур мен деп айтырыгга харыылаар.	Түңнел девиз чогаадыр.	13.05	
34.	ЧСК «Чырык күзел»	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Ырның сөстерин сайгарып, чырык күзел деп чүл, чүү чүве хүнден чырык, куштан дүрген	Чырык деп сөс-биле холбашкан кижиниң сагыш	20.05	

				Уругларның бодалдар солчуушкуну.	бооп болурул ырның сөзүглелинге даянып сайгарган турар.	сеткилинге хамаарыштыр кыйгырыг чогаадыр.		
35.	ЧСК Чогаадыг «Улусчу ужурлар» деп эртемден чүнү билип алган мен?»	1	Чугаа сайзырадылгазы ның кичээли	Чогаадыкчы ажыл.	Чогаадыкчы ажыл.	Чайгы онаалгалар.	27.05	

“Улусчу ужурлар” эртеминиң «Кижиге – бойдустан дээди чаялгазы.» деп эгени өөренип дооскан 6-гы класстың өөреникчилери дараазында чүүлдерге өөренип болгаш оларны билген турар:

- кижиниң чаяанынга хамаарышкан бодалдарны;
- эпиг-эвилең чорукка чаңчыккан;
- сагыш-сеткил культуразын билер болгаш ону сагып чоруур;
- иштики делегейин делгемчидип шыдаар;
- сагыш сеткилин арыглап билер;
- багай чаңчылдарга хамаарыштыр бодунуң удурланышкак уткалыг бодалдарын делгеренгей илередип шыдаар.;
- ниити ужурлар азы этикетти сагып чоруур;
- ада-өгбелерниң чагыын билер.

Ажыглаан литература

1. Алдай – Буучу Кызыл, 1993
2. Байыр-оол С.Б болгаш о.ө. Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чаңчылдарын өөредириниң программасы. Кызыл, 2002.
3. Бартан О.О. Тываларның национал чеми болгаш, чем үнүштер. Кызыл, 1997.
4. Будегечи Т. Б. Художественное наследие тувинцев. Москва, 1995.
5. Даржа В.К. Лошадь в традиционной практике тувинцев кочевников. Кызыл, 2003.
6. Казырыкпай Б.О. Эрнин эрези. Кызыл, 2001.
7. Камычек. Я. Вежливость на каждый день. Москва «Знание», 1981
8. Кара – Күске К.Ч. Аътка тураскаадыг. Кызыл 1995 .
9. 10. Кенин-Лопсан .М.Б. Тыва улустуң бурунгу ужурлары . Кызыл, 1994
11. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чаңчыл. Кызыл «Новости Тувы» 2000. .
12. Лагерь Лекарственные растения Тувы. Кызыл, 1998
13. «Еше лама» Сопа Ринпоче. Энергия мудрости . Основы буддийского учения. Москва «Цонкапа», 2003.
14. Монгуш М.В. Тувинцы Монголии и Китая. Новосибирск «Наука», 2002
15. Маннай оол М.Х., Достай И.А. История Тувы. Кызыл 1996
16. Намзал Э.Х. Холу чемзиг авам сөнү. Кызыл 1995.
17. Образовательная программа «Несущая свет». Программа клуба молодой семьи. Кызыл, 2003.
18. Ооржак А.К., Оюн С.Б. Тыва чаңчылдар 5-9 класстарга өөредилге программасы. Кызыл, 2003
19. Путеводитель Тува. Москва «Авангард», 2004
20. Самбу И.У., Самбу М.Д. Тыва чоннун бурунгу ажыл – агыйы, амыдыралы. Кызыл, 2004.
21. Салчак К.Б, Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хөгжүлдеси. Кызыл, 1984
22. Серенот С.К. Тыва улусчу эмнээшкин. Кызыл, 1993.
23. Сиянбиль М.О, Сиянбиль А.А. Традиционный тувинский костюм. Кызыл, 2000.
24. Сундуй Г.Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 2004.
25. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 3-4 . Кызыл, 2005.
26. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 1-2 класстарга өөредилге – номчулга ному. Кызыл 2003.
27. Сундуй –оол М.С. Городок у подножия Кара-Даша. Кызыл, 2005.
28. Традиционная культура тувинцев глазами иностранцев. Кызыл, 2003. 2002
29. Тыва улустуң алгыш- йорээлдери. Кызыл, 1990
30. Чамзырын М.Ч, Чамзырын Е.Д. Тыва чоннун чагай чаңчылдарын кижизидилге ажылынга ажыглаары. Кызыл, 2000.
31. Чадамба В.Ф. Сүр – кучунун үш оюну. Кызыл, 2004.
32. Чап Ч.М. Шагаам – сүзүглелим. Кызыл, 1999.
33. Шактаржык К.О., Биче-оол В.А. Тыва дугайында чугаалар. Кызыл, 2004..